

STVARNOST I IDEALI JEDNOG SOCIAL-EKO-DEMOKRATE

Apstrakt: Nastojanje da se dokuči ono što je važno o čoveku uopšte, kroz razmatranje prividno lokalnih tema, ideal je kojem je prema samorazumevanju neprekidno težio srpski filozof, etičar i društveni teoretičar, dr Svetozar Stojanović. Ideje koje je izneo u decenijama svoga stvaralaštva izražavale su jedno vreme sada sve više iza nas. Uprkos tome, njegove ideje su ostale jedan mogući ključ za razumevanje naše sadašnjosti. Šta više, njihovo ponovno otkrivanje ima potencijal da pokrene na dalekosežno razmišljanje o principima preobražaja identiteta, kako društvenog i političkog, tako i individualnog i opšt ljudskog.

Ključne reči: društvena teorija, identitet, etika, ekologija svesti.

Niko do kraja ne zna sebe pre nego što dođe u odgovarajuću priliku i iskušenje, a tek onda nas stvarno upoznaju i drugi. Šta je za nas intrinzično a šta samo instrumentalno vredno – vidi se tek onda kada smo prinuđeni da biramo i uspostavljamo prioritete. Dabome, ni sada kad sam zamišljen nad vlastitom životnom putanjom nisam u stanju da preciznije odgovorim na pitanje koliki je udeo moje ličnosti, a koliki dobrog društva u kome sam bivao, sticaja okolnosti i slučaja... Eto kako ni na vlastitom primeru filozof nije u stanju da odgonetne odnos između slobode i determinizma (Svetozar Stojanović 2002:146).

Delo dr Svetozara – Svete Stojanovića, preminulog srpskog filozofa, etičara i društvenog teoretičara sazevalo je kroz njegove ideale i neprekidnu težnju da kroz razmatranje prividno lokalnih tema dokuči ono što je važno o čoveku uopšte (Stojanović 2002:145). S obzirom da predstavljaju jedan mogući ključ za razumevanje sadašnjosti, ponovno otkrivanje ovih ideja ima i valjni razlog i značajan potencijal da pokrene dalekosežno razmišljanje o principima i pravcima budućeg preobražaja identiteta. Utoliko, nedavna smrt ovog

čoveka predstavlja samo značajan povod za preuzimanje svesti o nekim ključnim idejama koje je ostavio za sobom.

Svest o blagosti sopstvene prirode predstavlja antropološko utemeljenje njegove potrage za ravnotežom – između ideala i stvarnosti – koja mu je bila svojstvena i čiji su stvaralački ishodi utkani, najpre u jugoslovensku, a zatim u srpsku društvenoteorijsku scenu. Svedočanstvo ove samosvesti izneo je u autobiografskom tekstu „O filozofskom i političkom identitetu...“¹ gde je prikazao viđenje samoga sebe i ukupnog društvenog okruženja i potvrdio svoju strast prema ispravnosti. Kao filozof, verovao je da je

bolje preterivati nego podbaciti u postavljanju moralnih standarda, pošto je zlo dovoljno snažno da se spontano nametne, dok o dobru moramo da se staramo bez predaha (Stojanović 2000:31).

Opisujući svoje životno vreme koje je kao teoretičar društva promišljao, Sveta Stojanović je oslikao put svog preobražaja od inicijalne teorijske sklonosti ka meta-etici do etičke prakse sagledavanja društvenopolitičkih pojmova i pojava.² Pokazatelj toga je, na primer, njegovo, kako kaže, „neprekidno staranje“ da mu „srpstvo ne sklizne u nacionalizam (u negativnom smislu)“ (Stojanović 2002:152). Da bi se sačuvao od mogućnosti negativnog nacionalizma Sveta Stojanović se pouzdavao u prava:

¹ Tekst „O filozofskom i političkom identitetu (Od disidentskog marksiste do revolucionarnog demokrate)“, koji je objavljen 2002, u časopisu *Filozofija i društvo*, predstavlja autobiografski uvod Stojanovićeve knjige *Democratic Revolution in Serbia in the International Context* (Prometeus Humanities Books), koja je prevod originala *Na srpskom delu Titonika* (Flip Višnjić 2000), sa dodatkom teksta „Democratic Revolution in Serbia“ već objavljenog u zborniku *R/evolucija i poredak* (IFDT 2001) i članka „Kraj iluzije o 'kraju istorije'“? iz lista „Politika“ (od 17 oktobra 2001).

² Gotovo od samog početka svoje filozofske delatnosti, tj. odmah nakon objavljivanja svoje doktorske teze 1964. godine (*Savremena meta-etika*) Svetozar Stojanović se usmerio na normativnu etiku i političku filozofiju. Rezultat toga je knjiga *Između ideala i stvarnosti* iz 1969. godine, gde je marksizam shvaćen kao „epohalna kritička svest“ i sredstvo za kritiku socijalizma i demitologizaciju njegovog „etatiističkog mita“ čija je paradigma bio staljinistički dogmatizam (Stojanović 1969:13).

³ Za Stojanovića je negativan bio i „antisrpski nacionalizam“, koji u on „Tintoniku“ naziva demonstracijom mazohizma nekih intelektualaca i novinara razlikujući ga od profiterstva (Stojanović 2000:31), dok je pragmatističku motivaciju realpolitike tek kasnije uzeo u razmatranje.

Siguran sam da nikad nisam davao prednost srpskoj naciji kad je imala manje pravo... u sukobu nacionalnih pretenzija u bivšoj Jugoslaviji. Ali... više nisam tako „širokogrud“ da i u situaciji podjednakog prava dajem prednost pretenzijama drugih nacija, nad pretenzijama vlastite.

Iako mu je bilo potpuno jasno da je „malo koristi od takozvanog „treba da...“ koje ne polazi od „može se...“ (Stojanović 2000:31), ipak izgleda kao da mu je iskonska sklonost za etičke ideale i normativnu principijelnost, odvela u određeno apstrahovanje stvarnosti. Premda je ukazao na Hegelovu kritiku „lepe duše“ i slabost njenog izbegavanja da mišljenje pretvori u biće i da zadobije supstancijalnost (Ibid:32), sam nije bio spreman da prihvati realizam smatrajući taj „ekstremno objektivistički“ pristup „hladno-rezonerskim“. Ipak, zagovaranje nacionalnih prava u kontekstu internacionalne društvenopolitičke stvarnosti u kojoj srpski nacionalizam nikada nije imao prilike da bude shvaćen kao pozitivan, govori u krajnjoj liniji o njegovom davanju prednosti idealizmu nad pragmatizmom real-politike sa njenim „pravom“ jačeg, odnosno, pobednika. Izabrao je da veruje u koherentnost principa, kao u snagu po sebi, zaboravivši da nije nužno da bude u stanju da dovoljno zahvati stvarnost da bi je mogla (pre)oblikovati. Zbog toga preobražaji identiteta društva i pojedinca uopšte nisu nužno evolutivni. Toga je, dabome, bio svestan Sveta Stojanović još mnogo ranije kada je raspravljao o mogućnostima istorijskog regresa (Stojanović 1987:164).

Takođe je Sveta Stojanović znao da proceni kada je na konkretnom unutarpolitičkom planu „borba u krajnjoj liniji sredstvo za očuvanje autokratske vlasti“ (Stojanović 2002:153), prozirući problematičnu prirodu partikularističkih ambicija i motivacija, naročito kada je motiv trebalo da bude „narodni interes“ (Ibid:156). Kada se posvećivao opravdavanju „ne-negativnog“ nacionalizma, ostalo je nerazjašnjeno da li je očekivao da ga razumeju i podrže oni koji su prihvatili dominaciju pragmatističkog imperativa real-politike, ili, pak, njima suprotivstavljeni ekstremni nacionalisti? I jedni i drugi su u svojoj jednostranosti i isključivosti doveli do polarizacije stanovništva. Oni nisu kao Sveta Stojanović tražili filozofsku „zlatnu sredinu“, odnosno, umerenost i ravnotežu:

Ekstremni pragmatičari kod nas potcenjuju opasnost principijelističke reakcije dobrog dela naroda ... Principijelizam ...

predstavlja ne samo moćno moralno stanovište nego i snažno kulturno i političko oruđe za očuvanje nacionalnog interesa i identiteta. Zato se i zalažem za pragmatizam pod uslovom da je omeđen izvesnim principijelizmom...“ (Ibid:160).

Pitanje je da li možda „opasnost principijelističke reakcije“, koje se bojao i nije bila toliko velika, ili je pak tokom vremena ona oslabljena ojačavanjem suprotnih snaga? U svakom slučaju, ravnoteža kojoj je težio, između ideala i stvarnosti, ili, između principa i prakse, nije ostvarena, a pod pretpostavkom da je uopšte ostvariva, ne znamo, niti o tome postoji saglasnost, kako bi do nje trebalo doći. Otkriti „real-humanistički prostor za promišljeno moralno osećanje, stav, sud, načelo“, bila je njegova zamisao srednjeg puta, između ekstrema, objektivizma, kojem nedostaje saosećanje i moralizma, kojem nedostaje razumevanje.

Sveta Stojanović je takođe gajio poverenje u pozitivne snage globalnih procesa, verujući da je njihov neizostavni deo identitet nacionalnog bića. Otuda prihvatanje Partnerstva sa NATO-om u domenu pragmatičnosti, uz istovremeno opredeljenje za „social-eko-demokratiju“, kao „real-ideal“ koji je Sveta Stojanović formulisao za samog sebe:

Mada je moja politička koncepcija najbliža savremenoj zapadnoevropskoj socijaldemokratiji, ja sebe nešto diferenciranije nazivam socioekodemokratom (zato što ekološku dimenziju poželjnog demokratskog društva smatram ne manje važnom od njegove socijalnosti) (Ibid:148).

Ekologija, dakle, konačno postaje za njega oblast koja, kao medijum ideala, principijelnosti i normi, predstavlja potencijalni katalizator strukturisanja društvene – i lične – prakse. Što se tiče izraza „social-eko-demokrata“, to je samo još jedan u nizu originalnih formulacija koje je Sveta Stojanović stvorio tokom svog opusa.

Promišljajući svoja stanovišta on je izumevao razne pojmove, poput ovog. Stariji se verovatno još sećaju pojma „ispodilaženje“ („Anti-Aufhebung“) koje je bio zamišljao kao kontrapunkt ideji „dijalektičkog prevazilaženja“ i „istorijskog progressa“ (Stojanović 1987). Stareći još nismo zaboravili „Titonika“, ni „građanizam“, „Slobonika“, ni „nizvlasticu“, „politiku iznudica“, ni „imidžologiju“ i „imidžistiku“ (Stojanović 2000). Ta kreativnost imenovanja,

koja nije baš česta, predstavlja u stvari beočug antropološkog opisa ljudske generičke delatnosti. Tek imenovanjem bića i pojava u okruženju čovek postaje čovekom. Kao što kaže poznata pesma, „čovek je dao imena svim životinjama, u početku, pre mnogo vremena...“⁴ Imena su, naime, inicijalno označavala identitet imenovanih entiteta čiju suštinu je otkrivao čovek. Otuda nije nimalo slučajna ona latinska izreka: „nomen est omen“.

Imena koja je Sveta Stojanović stvarao verovatno bi pala na plodnije tlo da su nastajala u nekoj posvećenijoj sredini, tamo gde bi se znalo pažljivije da sluša to što govori Drugi. Naročito kada je taj govor, u svojoj ljubavi prema mudrosti – dobronameran, a ne autoritaran i iznesen sa pozicija moći. Međutim, pod teretom „regresa istorije“, na koji je ukazivao Sveta Stojanović, imena su vremenom gubila svoju specifičnu težinu – bilo zato što se pretpostavilo da „stvar“ ostaje ista, bez obzira na svoje ime, bilo zato što se poverovalo da iza imena, zapravo, ni nema nikakve „stvari“ – u svakom slučaju, nadevanje imena entitetima i pojavama počelo je sve više da liči na igru kojoj ni ne treba pridavati nekakav poseban značaj, osim, naravno, ukoliko to nije pod pritiskom sile. Zbog toga danas može delovati kao da ima sve manje svrhe da se razmišlja u kategorijama „imperije pohlepe“ ili „apsolutnog kvarenja apsolutne globalne moći“ (Stojanović 2000:147). Takođe nam danas može izgledati kao da je Sveta Stojanović davao odgovore još pre nego što su pitanja zaista postavljena.

Dijalektika „prevazilaženja“ mnogo više odgovara konstruktivističko-filozofskoj nego društvenoj praksi. ... Istorijski akteri se često ne odlučuju za „prevazilaženje“ suprotnosti, nego za njihovo očuvanje u novoj konfiguraciji, kombinaciji, međusobnoj dopuni, korekciji, ravnoteži, (kao i – dodajem) kompromisu i kontroli. A još češće takav ispada nenameravani rezultat njihove delatnosti (Stojanović 1987: 165).

Ko zna kako bi današnjica izgledala da su mogle da budu uzete u obzir neke od zamisli Svete Stojanovića koje su krajem osamdesetih bile iznesene u prilog socijalizma sa „građanskim licem“?

⁴ Pesma koja se odnosi na Bibliju, čiji autor je poznati američki pop pevač Bob Dylan (Bob Dylan), „Čovek je dao imena za sve životinje“ („Man Gave Names To All the Animals“).

Za sferu „građanskog društva“ u socijalizmu, između ostalog, trebalo bi da bude karakteristična tržišna konkurencija samoupravnih preduzeća organizovanih *na temelju društvene svojine svojine strateških sredstava za proizvodnju. Takva svojina, međutim, trebalo bi da bude samo dominantna* (kurziv moj) – drugim rečima, daleko više nego dosad trebalo bi da ima mesta za zadružnu i privatnu svojinu“ (Ibid:166).

Umesto toga, umesto da se inteligentno prilagodila novom „prelaznom peiodu“, da bi se u novonastaloj sveopštoj tranziciji pažljivo iznutra preobrazila, Srbija je pošla putem negacije svog pretrodnog iskustva. Sada, kao i inače, nema koristi od opravdavanja pokazivanjem na druge, jer svako donekle ipak ima mogućnost kovanja sopstvene sudbine, ali za to je neizostavna odgovornost koja pretpostavlja strateško delanje i ispravan odnos pri upravljanju društvom (i državom kao staništem, koje je „ekos“, tako da treba da praktikuje principe „eko-nomije“ i „eko-logije“).

Nasuprot tome, neispravni principi vode do stalnih promena – ignorisanjem stvarnih društvenih problema oni obesmišljavaju „institucije sistema“ društva i države. Izgleda neverovatno da bi se sistemski problemi mogli rešiti samo privatizacijom i to privatizacijom po svaku cenu, kao što je tekuća privatizacija koja se odvija uprkos očiglednom urušavanju države kao postojećeg oblika organizacije društva? Možda, nekim uključivanjem u širi sistem, ali pri tom treba imati u vidu cenu, koja podrazumeva delikatna pitanja, kako pitanja preobražaja kolektivnog identiteta, tako i opasnosti njegovog isčezavanja.

Kada je ukazivao na opasnost Markuzeovog insistiranja na *raskidu* s građanskim društvom, Sveta Stojanović je istakao da

... nema ni jednog slučaja u kome je forsiran *potpuni* raskid sa građanskom političkom i kulturnom tradicijom koji se dobro završio. Uostalom ... evrokomunisti su sasvim pomerili akcent sa diskontinuiteta na kontinuitet (Ibid:168).

Ukoliko to primenimo na preispitivanje raskida sa tradicijom uopšte, dolazimo do shvatanja da je iskorenjivanje tradicije štetno kada se tiče principa i praksi koji su se, isprobani kroz vreme, pokazali korisnim, dobrim i ispravnim jer sadrže dragoceno iskustvo sa kojim se ne bi trebalo rastajati. Naravno, u meri u kojoj postoje nepravilnosti i disfunkcije, njih bi trebalo stalno popravljati i u tom

smislu promena jeste neophodna, ali to ne znači da treba odustati od tradicije odnosno kontinuiteta svega onoga što je osvedočeno bilo ispravno i dobro. To su polazišta kojih se pridržavaju razvijena moderna društva i uopšte sva ona društva koja zaista brinu o sebi. Naše društvo, međutim, kao da nije svesno ovih polazišta. To vidimo i po predstavi o „radikalnom“ kao o vrednosti koja je „napredna“ i kao takva mnogo poželjnija od bilo čega „tradicionalnog“. Tako je i Sveta Stojanović pojmu „radikalno“ pripisivao pozitivne konotacije, tumačeći put svog humanizma kao „prelazak od radikalnoutopijskog do radikalnorealističkog“ (Stojanović 2002:149). Međutim, u kontekstu razmišljanja o opravdanosti kontinuiteta, možemo preispitati takvo stanovište i zaključiti da je diskontinuitet koji donosi svaka radikalna promena potreban samo kada se odnosi na neodržive stvari, naime, na one koje proizvode materijalnu i/ili duhovnu bedu i s njom povezanu štetu po društveno i prirodno okruženje. Naravno, problem je kako shvatiti poziv: „čuvajmo dobru tradiciju, ukinimo onu lošu“, u zemlji Srbiji u kojoj je tranzicija (p)ostala najduža tradicija?

S obzirom da glupost spada u negativnu stranu ljudske prirode, poslušajmo sugestiju koju je imao Sveta Stojanović, da treba usvojiti antropološki pesimizam kao sredstvo za osiguranje pomoću mera predostrožnosti, pre svega protiv neminovnog kvarenja vlasti i njene zloupotrebe (Ibid:170). Radikalno primenjujući antropološki pesimizam na razmatranje istorijske teleologije, on je zaključio da postoji „najmanje jedan smisao preostale istorije“ i da je to „borba za opstanak čovečanstva“. Ta „borba protiv (auto)apokalipse“, smatrao je, korigovaće globalnu zaslepljenost idejom progresa koju on svodi na nepovećavanje verovatnoće samouništenja.

Ovo međutim iziskuje, kako ekološku svest, tako i ekologiju svesti, čiji se smisao nalazi između redova kojim kulminira pogled na svet Svete Stojanovića. To je shvatanje koje nam je ostavio u nasleđe tvrdeći da je

„opstanak čovečanstva najradikalnija, a istovremeno najminimalnija pozitivna utopija koja se mora zasnovati na zalaganju za potpuni (anti)apokaliptični obrt u našem senzibilitetu, mišljenju i delanju (Stojanović 2002:149).“

Primljeno: 16. novembar 2010.

Prihvaćeno: 28. novembar 2010.

Literatura

- Stojanović, Svetozar (2002), „O filozofskom i političkom identitetu (Od disidentskog marksiste do revolucionarnog demokrate)“, *Filozofija i društvo* 21 :137-164.
- Stojanović, Svetozar (2001), *R/evolucija i poredak: o dinamici promena u Srbiji*, Institut za filozofiju i društvenu teoriju, Beograd.
- Stojanović, Svetozar (2000) *Na srpskom delu Titonika*. Filip Višnjić, Centar za sociološka istraživanja, Beograd.
- Stojanović, Svetozar (1999), „Nation, Nationalizam and Citizenism“, *Filozofija i društvo* 15:13-26.
- Stojanović, Svetozar (1995), *Propast komunizma i razbijanje Jugoslavije*, Institut za filozofiju i društvenu teoriju, Filip Višnjić, Beograd.
- Stojanović, Svetozar (1987), „Zatvorena ili otvorena dijalektika“, *Filozofija i društvo: Zbornik radova*. Centar za filozofiju i društvenu teoriju, Beograd.
- Stojanović, Svetozar (1969). *Između ideala i stvarnosti*, Prosveta, Beograd.

Jelena Đurić

A SOCIAL-ECO-DEMOCRAT BETWEEN IDEALS AND REALITY

Summary

The challenge of discovering what is generally important vis-à-vis human being, through dealing with seemingly local topics, was the ideal of a late Serbian philosopher, ethicist and social theorist Prof. Dr. Svetozar Stojanović, the ideal that he, by his own self-understanding, was persistently explored. The rediscovery of his world-view initiated by his recent passing, has a potential to arouse momentous thinking on the principles of identity transformation.

Keywords: social theory, identity, ethics, ecology of consciousness.